

MARTIN ŠRAJER / 18. 10. 2022

Obžalovaný

Sehraná režijní dvojice Ján Kadár – Elmar Klos u vedení zestátněné kinematografie narazila se svým čtvrtým společným filmem, pohádkovou satirou *Tři přání* (1958). Snímek poukazující na nedostatky bránící hladkému běhu socialistické společnosti skončil po ostrém odsouzení na I. festivalu českých a slovenských filmů v Banské Bystrici 1959 v „trezoru“. Stejně jako společenské drama *Zde jsou lvi* (1958) a hudební komedie *Hvězda jede na jih* (1958), natočená v koprodukcii s Jugoslávií. Oba filmaři dostali dvouletý zákaz působení v hraném filmu. V mezidobí natáčeli alespoň polyekranové snímky pro Laternu magiku. Po návratu k celovečerní režii realizovali nedlouho po sobě trojici svých nejoceňovanějších děl, která vnímali jako volnou trilogii zkoumající vztah jedince ke společnosti a morální postoje hrdinů.

Již v roce 1962 začali připravovat scénář k oscarovému *Obchodu na korze* (1965). Před jeho dokončením a premiérou v říjnu 1965 nicméně stačili dokončit dva další projekty. V psychologickém dramatu *Smrt si říká Engelchen* (1963) podle knihy slovenského spisovatele Ladislava Mňačka zbavili glorioly boj slovenských partyzánů během druhé světové války. Po realizačně náročném, nelineárně komponovaném, doma i v zahraničí nadšeně přijatém filmu se Kadár s Klosem zhostili komornějšího námětu. V létě 1963 jim vedení Čs. filmu schválilo další látku, adaptaci beletrizované reportáže *Obžalovaný* od novinářky *Rudého práva* Lenky Haškové. Iniciátorem byl vedoucí výroby tvůrčí skupiny Karel Feix, který látku doporučil Vladimírovi Valentovi jakožto znalci vězeňského prostředí. Ten následně napsal scénář.

Původně se zvažovalo natočení trojkamerové televizní inscenace. Nakonec vzniklo působivé celovečerní soudní drama, které nastoluje podobně složité otázky jako *Engelchen* a *Obchod na korze* a koncentrovaným vyprávěním nezaostává za žánrově spřízněnou americkou produkcí (např. *Anatomie vraždy* [1959] od Otty Premingera, *Svědék obžaloby* [1957] Billyho Wildera nebo *Dvanáct rozhněvaných mužů* [1957] Sidneyho Lumeta). Kadár s Klosem v celé trilogii vycházejí z konceptu banality zla,

který německá filozofka Hannah Arendtová rozvedla ve spisu *Eichmann v Jeruzalémě*. Svůj díl zodpovědnosti jejich optikou nese každý, nikdo není zcela bez viny. Pouze v *Obchodu na korze* přenesli pozornost z oběti systému na viníka.

Hašková se při psaní novely o ztrátě důvěry v řídicí osoby inspirovala skutečnými soudními procesy z padesátých let, které již bylo přípustné kriticky revidovat. Protagonistou příběhu odehrávajícího se v roce 1955 je Josef Kudrna. Bývalý tovární dělník a stranický aktivista, nynější ředitel závodu, po únoru 1948 převzal zodpovědnost za stavbu elektráren. Během kontroly ale vyšlo najevo, že stavařům neoprávněně vyplácel mimořádné odměny. Kudrna je postaven před soud a hrozí mu mnohaleté vězení. Hájí se tím, že kdyby prémie nevyplácel, nebylo by možné splnit plán. Paradoxně tedy jednal v zájmu systému, který jej teď hodlá potrestat. Stejně jako někteří vedoucí představitelé strany v padesátých letech, také Kudrna, který nevedl stát, ale „pouze“ fabriku, zjišťuje, že na lavici obžalovaných se může octnout kdokoliv, i zjevně nevinný člověk.

Ján Kadár si jako pomocného režiséra vybral Juraje Herze na základě jeho spolupráce se Zbyňkem Brynychem. Herz se pak významně podílel na castingu filmu. Jako odborného poradce vybral Jaroslava Blažka, který byl posléze obsazen do role předsedy senátu. Blažek se s ostatními herci neměl vůbec stýkat, aby jej vnímali jako nedotknutelnou autoritu. Během natáčení si pak počínal stejně jako u skutečného soudu a herci museli bezprostředně reagovat na jeho připomínky a otázky, z nichž některé nebyly ve scénáři. Jiřího Menzela coby Kudrnova obhájce, vybraného pro jeho zjev nezkušeného mladíka, Blažek například napomíná, aby mluvil hlasitěji. Do role státního zástupce Herz navrhnul Josefa Somra z pardubického divadla. Somr ovšem včas nezareagoval a jeho role připadla Miroslavu Macháčkovi. Nakonec byl obsazen do menší, ale významné role lékaře odsouzeného za vlastizrady. V titulní roli se objevil slovenský herec Vlado Müller, jehož výkon byl oceněn Trilobitem.

Vedle obsazení skutečného soudce měly k věrohodnosti soudního líčení přispět náhlé změny ve scénáři. Herci dostávali ráno narychlo upravené texty. Neměli čas se je důkladně naučit, a proto nemluvili plynule, zakoktávali se, museli improvizovat, což vytváří zdání výpovědi vznikající teprve před kamerou. Snímek vystavený jako klasické soudní drama se téměř celý odehrává v soudní síni a kromě svědeckých výpovědí sestává z ilustračních retrospektiv ze stavby elektrárny. Klíčovou roli proto sehrály

dekorace, které v barrandovském ateliéru postavil architekt Boris Moravec. Exteriéry věznice a soudu se točily v Hradci Králové. Ideální elektrárnu filmaři našli u obce Tušimice nedaleko Kadaně. Relativně rychlé natáčení začalo na podzim 1963 a trvalo tři měsíce. Hudbu složil Zdeněk Liška, který při nahrávání posadil pianisty k psacím strojům, dal jim noty a skladbu je nechal „zahrát“.

Dramaticky vyvážený, autentický a pro svou koncentrovanost velmi naléhavý film odvážně poukázal na propojení vládnoucí strany s justicí, zneužívání zákonů a další pochybné stranické praktiky. Zároveň nabízí stále aktuální úvahu o zodpovědnosti osob ve vedoucích pozicích. Zdánlivě jednoznačný případ je problematizován a formálně ozvlášťován doplňováním dalších úhlů pohledu. Titulním obžalovaným nakonec není Kudrna, ale nefunkční systém, kterému dotyčný zasvětil celý svůj život. Drama končí nečekanou pointou, angažovaným apelem na celou společnost s jejím černobílým vnímáním spravedlnosti a zodpovědnosti. V pojetí Kadára a Klose není ani jedno absolutní.

Nadčasový film, výjimečný námětem i zpracováním, vyvolal rozruch na straně laické i odborné veřejnosti. Na filmovém festivalu v Karlových Varech získal Křišťálový glóbus. Na filmovém festivalu pracujících zase Velkou cenu a Cenu ústřední rady odborů. V roce 1965 přispěl také ke jmenování Kadára a Klose zasloužilými umělci. Po roce 1969 byl ovšem *Obžalovaný* stažen z kin. Procesy s morálně bezúhonnými lidmi se opět začaly odehrávat nejen na filmových plátnech, ale také v reálných soudních síních.

Obžalovaný (Československo 1964), režie: Ján Kadár, Elmar Klos, scénář: Vladimír Valenta, Ján Kadár, Elmar Klos, kamera: Rudolf Milič, hudba: Zdeněk Liška, hrají: Vlado Müller, Zora Jiráková, Martin Štěpánek, Jaroslav Blažek, Pavel Bártl, Milan Jedlička, Miroslav Macháček, Jiří Menzel, Kamil Bešťák a další. Filmové studio Barrandov, 90 min.